

לחידוש אורשת יהדות ארץ ישראל תפארת אבות

דבר המערכת

התעוררות לחודש אלול

"אחינו היקרים! היו נכונים לחדש הזה, חדש אלול, שמזלו הוא אריה, "אריה שאג מי לא יירא" (עמוס ג ח), והוא "זמן בית דין", הזמן שבית הדין נותנים לאדם שיש לו דין ודברים, כדי שיכין עדים וכל מה שהוא צריך, להכנות שיעזרוהו ביום המשפט. לכן נתן לנו הקב"ה את החדש הזה, להכין עצמנו, למען נוכל לעמוד למשפט ביום הדין הגדול והנורא, אשר בו נידונים בני אדם, כל אחד לעצמו, על המזונות ועל החיים לשנה הבאה. ואין זה כשאר הימים בימים

רבי ישמ"ח עובדיה זצ"ל

אחרים, אשר בהם נידונים הציבור בבת-אחת, מעורבים, טובים ורעים, כמו שאמר רבותינו: "כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון". אשר על כן נתן לנו השי"ת את החדש הזה כדי לפשפש במעשינו, לרפא את נפשותינו, ולכבס את בגדינו מן העבירות שהן נקראות "בגדים צואים" (זכריה ג ג), כמו שאמר דוד המלך במזמור התשובה "הֲרֵב כְּבָסֵי מַעֲוֵי וּמַחְסָאֵי טְהָרִי" (תהלים נא ד), ולא נשאיר את העול הכבד הזה לאותו יום שבו מדת הדין מתוחה בעולם, והמקטרגים עומדים בכל עוז ותעצמות. אם ישאר אדם בלא תשובה בחדש הזה, ידע שביום הדין הוא יעמוד לפני הקב"ה, ולפני מלאכי מרום, מלוכס בבגדים צואים בסכנה עצומה.

אשר על כן היו הראשונים נרתעים מחדש זה, והיו מרבים בלימוד יומם ולילה בנביאים ובתיקונים, ובמעשה המצוות, והם תיקנו לומר סליחות בלילות חדש זה, ורוב אנשי העיר היו קמים ומתוודים ומתחננים ומתחרטים על עוונותיהם. ואילו היום, בעוונותינו הרבים, מתוך מיעוט האמונה, חזר חדש אלול להיות כשאר הימים ואין איש שם על לב. הלימוד נתמעט וגם הסליחות הולכים ומתמעטים. המעשים הטובים מתמעטים, והרעים מתרבים. וביום ראש השנה אנחנו עומדים בעזות פנים ומתפללים "זכרנו לחיים" "כתבנו לחיים", ומלאכי מרום צוחקים בלעג לנו. לכן אנחנו מוכים ומעונים בצרות ובמאורעות וביוקר השערים, והאנשים כולם מדוכים במכאובים למיניהם, ובשרם נתון לייסורים ולגזרות קשות ורעות הבאות לעולם, כמאמר רבותינו בפרקי אבות "והגבאים מחזירין תמיד בכל יום ונפרעין מן האדם בין מדעתו בין שלא מדעתו" (אבות ג ט). והכל קורה כתוצאה מן הדין של ראש השנה, כמו שאנחנו אומרים במוסף "אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם" וכן הלאה.

לכן אחינו, כל אחד יפחד על עצמו ועל צאצאיו, וירדוף אחר התשובה בימים אלה, שהם ימי רצון, ואשר בהם יש כוחות עליונים המשוטטים בעולם, ודואגים לתת התעוררות בלבותיהם של ישראל כדי שירצו לעשות תשובה, וכל הרוצה בכך ימצא סייעתא והתעוררות. והזמן הזה הוא ג"כ זמן תשובת הרבים וימצא בו סייעתא דרבים. וכל אשר רוח בקרבו, "יחרד וילפת" (רות ג ה) יסבול מעט צער על עוונותיו, וזה יעזור לו על להבא, אשר כל השנה כולה מתנהגת ומושפעת ליחיד ולרבים מן הימים האלה. נתפלל להקב"ה שיעזרנו על דבר כבוד שמו, ויחזירנו בתשובה שלמה לפניו. אמן כי"ר. (מתוך קונטרס 'תשובת השנה' לרבי ישמ"ח עובדיה זצ"ל, ראב"ד צפרו, שיום ההילולא שלו ב-ו' באלול)

מערכת 'תפארת אבות'

פרפראות מותכמינו

בחודש אלול יפשפש במעשיו

'לה' א-להינו והנגלות לנו' – ראשי תיבות אלול

בא רמז אלול בכאן לעורר את האדם שאם לא עשה בימות השנה תשובה צריך להתעורר בחודש הזה ולשוב מאשר חטא על הנפש ולעשות תיקון בכל מה שפגם וקלקל, וצריך לעשות תשובה בין בעבירות שבינו לבין המקום ובין עבירות שבינו לבין חברו. וזהו שאמר, כשישוב אדם בחודש אלול צריך לעשות תשובה בין 'על הנסתרות' שהם 'לה' אלהינו' דהיינו עבירות שבינו לבין המקום, ובין על 'הנגלות לנו' שהם עבירות שבינו לבין חברו, הכל צריך לשוב ממנו ולתקנו, 'לעשות את כל דברי התורה הזאת'.

או גם, 'הנסתרות' הם מצוות לא תעשה, שהם נסתרות ממנו ע"י שהם אסורות לנו, 'הנגלות', הם מצוות עשה שהם מותרות לנו לעשות אותם ולקיימם, אלו ואלו צריך לעשות עליהם תשובה באלול ולתקן מה שפגם, וזהו 'לעשות את כל דברי התורה הזאת'.

או גם, 'הנסתרות לה' א-להינו', עבירות שבינו אדם למקום שלא נודעו לבני אדם, לא יתוודה עליהם בפני בני אדם, רק בינו לבין המקום, כמו שאמר רבותינו ז"ל (ברכות לד): אמר הקב"ה חצוף בעיני מי שמפרש חטאו בפני בני אדם. וזהו 'הנסתרות לה' א-להינו', דהיינו לא יתוודה עליהם רק 'לה' א-להינו', ולא ישמעו בני אדם, 'הנגלות' שידועות לבני אדם, יתוודה עליהם בפני בני אדם (ראה רמב"ם וראב"ד, הלכות תשובה, פ"ב הלכה ה), וזהו 'לנו ולבנינו'.

רבי יעקב אביחצירא (1807 - 1880), רב וראב"ד מחוז תאפילאלת, 'שערי ארוכה' (בהוצאת ישיבת 'אור מאיר שמחה')

הרחב פיך ואמלאהו

"היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח", אם סידרת תפילה אל תהא מצר פיך מלשאול, אלא "הרחב פיך ואמלאהו"

(ירושלמי, תענית, פ"ג)

נראה לפרש על דרך מה שאמר בספרי חסידים, שלא יאמר אדם בלבו למה לי לחזור ולהתפלל תפילה אחת כמה פעמים, ומה גם תפילת י"ח שמתפלל אותה שלש פעמים ביום די בפעם אחת, ואם רצון ה' יתברך לענות אותו ולמלא צרכיו, בפעם אחת יענה אותו. כי אין מעצור לפניו להושיע ברב או במעט, כי אם יאמר כן, גם ה' יתברך יקוף מרוב תפילותיו, ותהי עליו למשא כביכול.

וזהו, אם סידרת תפילה, כלומר אם התפללת על איזה דבר כבר, אל תהא מצר פיך וסותם מלשאול עוד פעם אחרת, אלא הרחב פיך לשאול ולחזור ולשאול, ואמלאהו. וזו היא כוונת הכתוב 'היערוך שועך לא בצר', לא יהיה בצרות פה דהיינו שלא תתפלל אלא פעם אחת, אלא "וכל מאמצי כח" כלומר כל כחך עשה בתפילתך, שלא תתרשל מלשאול פעם אחרת, אלא התאמץ לחזור ולשאול כל מה שבכחך להתפלל.

או יאמר, אם סידרת תפילה, כלומר אם סידרת והזמנת תפילה ובקשה להתפלל אותה, אל תאמר בלבבך מה אני ומה חיי כי אבקש מאת מלך מלכי המלכים הקב"ה כי איך ישיגני על שפל ערך כמוני, כי הן אמת כי ראוי לחשוב כן בבואו להתפלל, אבל להמנע בשביל זה מלהתפלל זה אינו טוב, כי אדרבה זה יורה על הכפירה בהשגחתו יתברך כביכול, אלא יתפלל ויבטח שהא-ל יתברך יקבל תפילתו ברוב חסדיו, עיין בשלחן ערוך (סוף סימן צח סעיף ה). וזהו, אם סידרת וערכת תפילה ובקשה, שסידרת צרכיך להתפלל אותם, אל תהא מצר פיך מלשאול, אלא בטח בה' והרחב פיך ואמלאהו.

רבי יעקב אבן צור (1673 - 1753), רב וראב"ד העיר פאס, 'ויקרא יעב'ץ' (דרוש ל') (בהוצאת מכון 'מלכי רבנן')

פורענות גדולה בפאס

בימי הצרות שעברו על יהודי מרוקו בין המאה ה-10 למאה ה-11, סבלו היהודים במיוחד כאשר נפלה העיר פאס בשנת 1032 בידי שייח' אחד השבטים הברברים, שהחריב את כל העיר ועשה שמות ברובע היהודי. לפי המסופר נהרגו אז כששת אלפים יהודים, ומאחרים לקח השייח' את נשותיהם ואת רכושם. יהודים אלה עמדו בקשרים עם הגאונים רב שרירא, רב האי ורב שמואל בר חפני. באיגרתו של רב שמואל בר חפני אל אנשי פאס מדובר על פורענות גדולה שמצאה את אנשי פאס וזו לשונה: "שמואל הכהן ראש הישיבה של גולה בן חפני הראש אב הישיבה של גולה... אל העדה הקדושה הדומה לאבן הראשה, המאירה בעשישה ובגדול נר נברשה, הממחרת וחשה לקיים מצוות ולא בוששה, בלא כלימה ולא בושה, הקהילה המהוללת והיא בכל יופי ונואי נכללת, היא עדת א-להינו וסגולתו ולאומו וקהילתו, החונה במדינה הגדולה היא מדינת פאס הישנה, מקום התורה וגורן החכמה ויקב התעודה, המנדדים שינה לדרוש תורת ה' המדושנה.... ישאו אחינו שלום ממנו... ואכן באה שמועתכם ויחרד לבבנו ויתר ממקומו, ותכר עינינו ולבבינו על הרס מקדשנו ועל הרג בני עמנו ועל המורע לבחורינו...".

נקודות אור

אכן, היו הימים ההם תקופת צרות ופורענויות בשביל יהודי מרוקו. קרבות עזים היו ניטשים על השלטון במרוקו ועל פאס בירתה, מהם מלחמות עם אויבים מבחוץ - בני אומיה הספרדים, ומהם מלחמות פנימיות בין השבטים השונים. בקרבות אלה סבלו לא מעט היהודים. אולם בין פורענות לפורענות היו גם שנים של שקט, שבהן התנהלו החיים במסלולם הרגיל. עדות לכך הן השאלות-והתשובות בענייני הלכה בין חכמי פאס ובין גאוני בבל (רב שרירא, רב האי ורב שמואל בר חפני). אנשי פאס עמדו גם בקשרים עם ארץ-ישראל, ושניים מהם, דוד החרש ואבודני, מביאים בשו"ב משם את הפירוש לספר יצירה שחיברו רב סעדיה גאון. בנוגע למספר היהודים, פאס היתה העיר הגדולה ביותר בכל המגרב באותן השנים.

גם לתאהרת ולסג'למאסה (לימים תאפילאלת) נשלחו באותו פרק זמן תשובות מבבל. ר' שמואל בן אברהם מתאהרת עמד בחליפת מכתבים עם ר' שלמה בן יהודה (גאון ישיבת ארץ ישראל) ועם ישיבות בבל. רב האי גאון משיב פעם בעניין חגבים מתים אם מותרים לאכילה - ואל תהא שאלה זו קלה בעינינו. באזורים שחונים אלה חשיבות רבה נודעת לחגבים, שהם מאכל עממי עיקרי בשנות בצורת ורעב ושיבוש דרכים.

בעלון הבא נמשיך בע"ה לתאר את המאורעות בחיי היהודים בימים ההם.

מקורות: 'תולדות היהודים באפריקה הצפונית', 'נר המערב', 'מפאס לירושלים'

מאורעות במגרב

בשלהי תקופת הגאונים

בגיליונות הקודמים למדנו על היותה של ארץ מרוקו מולדת הדקדוק העברי, ועל חכמי הלשון שחיו בפאס בשנים 890 - 1012. מן הראוי להתייחס למאורעות שהתרחשו בארצות המגרב אשר השפיעו בין היתר על חיי היהודים בשנים ההן.

צמיחת הפאטמים

בראשית המאה העשירית (909 למניינם) החלה באפריקה צמיחתה של שושלת ערבית חדשה, הידועה בהיסטוריה בשם בני פאטמה, שעתידה היתה להצר את צעדיהן של הממלכות הקיימות ולרשת את מקומן. בתחילה הפאטמים כבשו את מרוקו ובכך הביאו לקיצו של שלטון האדריסים. עד מהרה גדל שלטונם והשתרע על שטח עצום הכולל את כל אזור המגרב (מרוקו, אלג'יר, תוניס ולוב), מצרים ארץ-ישראל וסוריה. את בירתם הקימו בעיר אל-מהדיה שבתוניס.

בשל היותה עיר נמל, אל-מהדיה התחילה לפרוח ובמשך מאות שנים שימשה כעיר מסחר מרכזית. אין פלא שהיתה עד מהרה לעיר מושב של עדה יהודית גדולה וחשובה מבחינה כלכלית. בתעודות מסחריות מאותה תקופה נתקלים אנו מדי פעם בסוחרים יהודיים, היושבים בה או שמוצאם ממנה.

באותו זמן נוספו על העדה היהודית באל-מהדיה גולים ושבויים יהודים מאיטליה. אלה הגיעו לאחר שבשנת 925 בעיר אוירי שבאיטליה נהרגו עשרה רבנים חשובים, ראשי הקהל, מנהיגי הדור, תלמידים רבים, נשים וטף. שארית הפליטה הלכו בשבי, בעיקר לקירואן ולאומהדיה כאמור.

תחת שלטון בני זירי

אולם לא ארכו השנים ותוקף שלטונם של הפאטמים במגרב התרופף. בשלב ראשון עבר השלטון בקירואן לידי שושלת בני זירי שהיו משבטי הברברים. הם הקימו את העיר אשיר שבאלג'יר, והעבירו לשם רבים מתושבי הסביבה, וביניהם גם את אנשי העיר תלמסאן (שבאלג'יר) לאחר שהללו התמרדו נגדם בשנת 971. בין הגולים מתלמסאן היו גם יהודים וזכר המאורע נשתמר בשאלה שנשלחה לגאוני בבל: "ראובן היתה לו קרקע בתלמסאן וגלו לאשיר, ונשארה ארצם הפקר...". מאוחר יותר גם תושבי פאס הוגלו לאשיר, לאחר שבני זירי כבשו את העיר בשנת 979. בשנת 987 עדיין ישבו אנשי פאס בעיר-גלותם אשיר, כפי שאנו למדים מתוך "שאלות ששאלו קהל פאס מלפני אדונו רב שרירא גאון ריש מתיבתא", וכן מתוך ראשית התשובה היחידה שנתרה מקונטרס זה, שהכיל ללא ספק תשובות גם על יתר השאלות: "לכל רבננא ותלמידיהון ובתאי וצבורי דמותיבהון בפאס אשיר דאשתניאו ממדינת פאס. טאבי, מעלאיי, בחירי, נהירי וכו' ". כלומר: "לכל הרבנים ותלמידיהם ובעלי-הבתים והציבור, שמושבים היה בפאס ועתה באשיר. הטובים, המעולים, הנבחרים, הגאורים וכו'".

נחלת אבות - פרקי אבות
לרבי יוסף משאש זצ"ל

בהוצאת 'הספריה הספרדית'

האיש בעל קופת הזהובים, ויאמר אל הסוחר, האיש הלזה הוא ממש כמידת השר לאורכו ולרוחבו, וגם תוארו קרוב אליו, בכך קרא אליו, וילבש אחד המלבושים, ואש יהיה כמידתו אקנהו ממך בלי שום חזרה כלל, ויאמר הסוחר טוב הדבר. ויקרא הסוחר לאיש, ויספר לו כל העניין, ויצחק האיש, ויאמר טוב לי להתקטט לעין כל במלבושי השרים שעה או שתיים, כי זה סימן טוב לעליה לגדולה. ואז תיכף הניח קופתו על מפתן החנות, והסיר הבגדים הצואים מעליו, וילבש מחלצות בגדי משי ורקמה. ויתבונן בו הסוחר, ויאמר אל הקונה (הגנב), הבט נא יידי בטוב אחור וקדם ותראה כי הוא כמידתו בדקדוק. ויתבונן הקונה, ויאמר אל הסוחר הנה מתחת אצילי ידיו נראה שאינו כמידתו. ואז הסוחר נתן לבו לראות, והגנב חיש מהר לקח הקופה וברח כחץ מקשת, ובעל הקופה רצה לרדוף אחריו, והסוחר תפשו להסיר המלבוש, והוא צועק הרף ממני לרדוף אחר הגזלן, והסוחר צועק הסר הבגדים ולך, ובין כה וכה, נעלם הגנב ועקבותיו לא נודעו.

כן הדבר, הגנב הוא היצר הרע, הוא רואה איש שיש בידו תורה ומצות, והוא רוצה להדיחו לחטפם מיזו ואינו יכול לו, מה עושה, מקים לו יצה"ר גשמי כמוהו, דהיינו מפתה איזה רשע שלבו מלא תאוות העולם הזה, להתחבר עם בעל המצוות להטעים אותו מתאוותיו, ואז הרשע קוראו אליו ומחברו עמו, ומפתהו לעשות כמעשהו ללבשו כמוהו הבגדים המבהקים לשעה של תאוות החומר, ואז בא היצה"ר וחוטף ממנו כל מעשיו הטובים. וכאשר מתעורר לשוב, יהיה הדבר קשה עליו מאד, כי הרשע תפשו ולא ירף ממנו כלל, ויצר הטוב מעוררו ומלהיבו לרדוף אחר מצוותיו שברחו ממנו להחזירם, והוא נאחז בסבך בין המצרים, עד שמתרחקים ממנו דרכי התשובה, אם לא ע"י התגברות יתירה. ועל זה הזהיר נתאי הארבלי **הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע**, שלא תלמד ממנו מאומה.

נתאי הארבלי אומר, הרחק משכן רע, ואל תתחבר לרשע

מורי ורבותי, השם **נתאי**, שמעתי שהוא שם כבוד ושררה בלשון יון, ועוד שמעתי שהוא אותיות אית", על שם שהיה איתן בתורה ובמצוות, ומפני ענוותנותו הפך האותיות. **וארבלי**, מעיר ארבלי, עיר שהיתה סמוכה לטבריה. מדברי ימיו לא נודע כלום, רק שהיה אב בית דין, שכן היו כל הזוגות, הראשון נשיא, והשני אב בית דין. **מעטתה** נפרש דברי קודשו, ולהרחיב העניין בדרך דרוש, אמרתי בס"ד להקדים מאמר אחד במדרש רבה (פרשת תזריע) וז"ל: "אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפף", אמר ר' יוחנן, אם זכה האדם נוהל ב' עולמות, העולם הזה והעוה"ב, הדא הוא דכתוב 'אחור וקדם צרתני', ואם לאו, בא ליתן דין וחשבון, שנאמר "ותשת עלי כפף", עכ"ל. והנה צריכים לדעת מי משני העולמות נקרא 'אחור', ומי נקרא 'קדם'. ובעל 'מתנות כהונה' פירש, שהעולם הזה נקרא 'קדם', שבו בא האדם בראשונה, והעולם הבא 'אחור', שבו בא באחרונה. ועל זה קשה, שאם כן היה לו לומר 'קדם ואחור צרתני'. ויש לומר לפי שהעולם הבא עיקר, והוא החשוב יותר, לכן הקדימו הכתוב בראש, שכן דרך המקרא להקדים החשוב, כמ"ש "ואלה תולדות תרם, תרם הוליד את אברם ואת נחור ואת הרן", ואמרו רז"ל (סנהדרין טו:) אברהם קטן מאחיו היה, והכתוב אמרו בראש משום חשיבותו, שדרך החכמה מחשיב אותם. גם כאן הקדים 'אחור' שהוא העולם הבא מפני חשיבותו.

מעשה בגנב גדול פיקח

מעשה בגנב רמאי מאוד שראה איש עובר ברחוב ובידו קופה מלאה זהובים, והרגיש בו שהוא רוצה להיכנס לשוק של מוכרי בגדים. קדם הגנב ונכנס לאותו השוק, ועמד לפני חנות בגדים. ויאמר לבעל החנות, דע ידידי, כי שר אחד גדול ציווני לקנות לו מלבוש יקר כמידתו, ובכן העבר לפני שנים-שלשה מלבושים יקרים, ואשער לפי ראות עיני המלבוש שיהיה כמידתו, ואקנהו לו במחיר אשר תשית עלי. ויען הסוחר, אני ירא שמא תטעה בהשערך, ולא יבוא כמידתו ויחזירהו, ואני אין דרכי למכור על מנת להחזיר. אז הגנב פנה אנה ואנה, וירא את

אלו ואלו דברי א-להים חיים גיוון ההלכה בעם ישראל

המפגש הגדול בין כל העדות בימינו

התקופה שלנו מצטיינת במפגש הגדול בין כל עדות ישראל, עקב העליות המאסיביות מארצות הגולה לארצנו ובזכות אמצעי התקשורת והתחבורה של המאה העשרים. עם שובנו לארצנו, מיד התברר כי קיים שוני רב בין עדות ישראל השונות בפסקי ההלכה ובמנהגים. עובדות אלו לא עברו בלי תגובה. מנהגי העדות "החלשות" נתקלו ביחס של היעדר כבוד אצל העדות "החזקות" שחשבו כי התורה היא נחלתן, וכי מנהגי העדות "החלשות" הם מנהגי טעות שיש לבטלם. ובנוסף, לא התפתח דו-שיח רציני בנושא, לא רק בגלל הפער התרבותי, אלא גם בעיקר מפני ההתעלמות ההדדית של כל אחד ממקורותיו של השני. עקב זאת אנו עדים בימינו למצב המעצבי, בו קהילות שלמות מעדות המזרח והספרדים אשר מסרו נפשם על ה' יתברך ותורתו במשך מאות שנים בארצות נכר נמחקו כליל **וזהותם ניטלה מהם** בטענות שונות ומשונות, כגון: שלא היו מספיק חכמים בארצותיהם ולכן פסיקתם ההלכתית ומנהגיהם "צריכים בדיקה ועיון". ועוד, כי לאחר עלותם לארצנו הקדושה צריכים הם לאמץ לעצמם את מנהגי המקום וכו' וכו' (בעוד שאלו הטענות כן במקרים רבים מאוד נטו מכלל זה).

ימים יגידו

כעבור עשרות שנים, מאז עלתנו לארץ הקודש נחשפו ונגלו בפנינו מאות ספרי הלכה וש"ת קדמונים, ונכנסו לתודעתנו שמות כמו ר' יהודה עייאש (מאלג'ור), ר' רפאל בירדוגו (ממרוקו), ר' חיים בנבנישתי (מטורקיה), ר' יצחק טייב (מטוניס), ר' חיים סופר (בעל 'כף החיים') ועוד רבים וטובים. עקב כך ישנה כיום מודעות רבה אצל רוב הפוסקים לשיטות הפסיקה השונות עבור העדות השונות. חכמים רבים שמתבקשים לפסוק בנושא כלשהו מקפידים לציין כי ההלכה היא כך וכך לספרדים, וכך וכך לאשכנזים. **עדיין לא הגענו למצב שבו נשמע כי ההלכה היא כך ליוצאי גרמניה, וכך ליוצאי פולין, כך ליוצאי עדות המזרח, וכך ליוצאי מרוקו, כך ליוצאי תוניס, וכך ליוצאי טימן וכו'.**

איש על מחנהו ואיש על דגלו

יש מי שיבהל מלחשוב על כך שכל עדה ועדה תנהג כמסורתה העתיקה והוותיקה, ויראה בזה פיצול של עם ישראל. פחד זה עמד גם בראשית הדרך כשנעשה ניסיון לאחד את כל עם ישראל ולגרסם לכך שכולם ינהגו ויפסקו אותו הדבר. כידוע הניסיון לא הצליח וגרם לנזקים כבדים. רבים מבני הספרדים ועדות המזרח העדיפו לעזוב את הדת מאשר לקבל עליהם דפוסים אחרים של עדות אחרות. וכן רבים מאותם שנטשו את עברם נעשו בינוניים ולא התפתחו כראוי, עקב הימצאם בעולם שאין להם בו שורשים. אדרבה ואדרבה הגיוון והעושר הרב שיש בכל עדה מעם ישראל היא שתתרום הרבה יותר לאחדות עם ישראל מכל דרך אחרת. הכבוד ההדדי, האמון הרב והאהבה שהיו בין בית שמאי ובית הלל (יבמות, סוף פ"א) הם שהבטיחו את אחדותו של עם ישראל כמו שנאמר: "האמת והשלום אהבו".

מדוע אין הלכה אחידה לכל העדות?

האמור לעיל הוא מתכון מעשי לשמור על שלמותו של עם ישראל. אך אי אפשר לכחד כי מבחינה מחשבתית, המחזה של השתנות ההלכה בין העדות השונות הוא מחזה מביך. מדוע אין הלכה אחת לכל עם ישראל? הרי כולנו כפופים לאותה סמכות: לתלמוד הבבלי ולכללי הפסיקה שנמסרו ע"י התנאים, האמוראים והגאונים. חקירת המנהגים השונים מובילה אותנו כמעט תמיד למצוא את שורשיהם רחוק מאוד בהיסטוריה טרם נוצרו תנאים היסטוריים מיוחדים לאותה קהילה. למשל, פסקו של ר"ת לאשכנזים שיש לברך שתי ברכות על התפילין מוזכר כבר בסוף מדרש תנחומא פרשת 'בא', בעוד שמנהגנו לברך ברכה אחת בלבד כדעת רש"י והרי"ף מופיעה כבר בתלמוד הירושלמי (ברכות פ"ט, ה"ג).

ישנם שתי סיבות עיקריות להבדלים ההלכתיים בין העדות:

(א) 'מרא דאתרא'

פירוש מושג זה הוא, כי מנהג המקום ללכת אחר רבם בכל דבר. הולכים אחר דעתו אפילו להקל, ואפילו דעתו דעת יחיד (שו"ת הרשב"א א"ח סימן רנב, וש"ת 'אבקת רוכ'ל' סימן לב). מושג זה מקבל תוקף מעשי אחרי חורבן בית שני, עת התבטלה הסמכות ההלכתית העליונה של עם ישראל. ולכן לראשונה אנו שומעים בתלמוד דברים בנוסח: "במקומו של ר' אליעזר [בעיר לוד] היו כורתין עצים לעשות פחמין

[להבעיר בהם אש, כדי] לעשות איזמל [למול בן] בשבת" (שבת דף קל, היינו שהיו נוהגים הלכה למעשה להקל כדעת רבם שהורה להם כן. ומבארים התוספות (יבמות דף יד) שהכוונה שבמקומו של ר' אליעזר היו מביאים את עצמם בכוונה למצב שיצטרכו לחלל את השבת על המילה, כדי להראות את חובתה של המצוה. "במקומו של רבי יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב" (שבת, שם, יבמות יד), שכן הורה להם ר' יוסי רבם. "ר' אבהו כי איקלע לאתריה [כשהיה מגיע למקומו של] דרבי יהושע בן לוי היה מטלטל שרגא [היה מטלטל בשבת נר שדלק בשבת וכבה], וכי איקלע לאתריה דרבי יוחנן לא היה מטלטל שרגא" [לא היה מטלטל נר שכבה בשבת].

המאפיין החשוב ביותר של המושג 'מרא דאתרא' נמצא בעובדה שהתלמוד הבבלי פוסק הלכה מידי פעם בפעם נגד המשנה של רבינו הקדוש שחי בארץ ישראל, וכדעת ברייתא שהתנאים שלה היו בבליים. למשל בראש פרק ג' של מסכת שבת, בונה התלמוד סוגיה שלמה סביב דברי חנניה שחלק על המשנה. ואעפ"כ התלמוד מתאמץ להתאים את המשנה לדעת חנניה, ומדוע? משיבים התוספות (שם, דף לז, ד"ה 'לעולם') "משום דקיימא לן כחנניה... דחיק לאוקמא מתניתין כוותיה" [משום שאנו פוסקים הלכה כחנניה נדחק התלמוד להתאים את שיטתו למשנה]. וחנניה זה הוא בן אחיו של ר' יהושע בן חנניה, והוא היה בין התנאים שירדו לבבל אחרי תבוסת בר-כוכבא, והפכו להיות 'מרא דאתרא' בבבל. אולם הרי"ף והרמב"ם הבינו את המשנה כפשטה, ופסקו הלכה נגד דעת חנניה. אך בבבל נהגו כדעת חנניה, והתלמוד הבבלי לא רצה לפסוק בצורה מפורשת נגד המשנה, אלא 'דרש אותה' כך שתוכל להתאים להלכה הנהוגה אצלם.

ומדוע נוצרה בבבל הלכה לפעמים שונה מזו של ארץ ישראל? כי אחרי תבוסת בר-כוכבא התיישבו תנאים רבים בבבל, מהם חנניה בן אחי ר' יהושע, ר' יהודה בן

בתירא, ר' אלעאי ותלמידי ר' ישמעאל, בעוד שתלמידי ר' עקיבא ישבו בארץ ישראל והעמידו בה את התורה עד שבאה המשנה לעולם. המשנה היתה אם כן מבוססת בעיקר על תורת ר' עקיבא, ואילו דעות תנאים רבים אחרים באו לידי ביטוי בברייתות הבבליות. **הא למדת** שכוחו של המושג 'מרא דאתרא' היה יפה אפילו נגד המשנה. והתופעה התקיימה לא רק בזמן חז"ל, אלא גם אח"כ, והיא המשיכה להתקיים כל ימי הראשונים (ועיין בספר 'דברי שלום ואמת', טולידאנו, כרך ד, נספח ג, על מקומות שנהגו לפסוק כהרמב"ם, וכן על מקומות שנהגו כהרשב"א והרא"ש).

(ב) המנהג

המנהג שואב את כוחו מן הפסוק "ואל תטש תורת אִמְךָ". וכן מובא במסכת פסחים (דף ב) על בני בית שאן שנהגו שלא ללכת למכור את סחורתם בשוק של העיר צידון שחל בערב שבת, וזה כדי שלא להיבטל מהכנת צרכי שבת. באו בניהם לפני ר' יוחנן ואמרו לו, אבותינו עשירים היו ולא הוצרכו לעמול למלאכתם בערב שבת,

אך אנו זקוקים ללכת לשוק של צידון בערב שבת כדי להתפרנס. ענה להם ר' יוחנן: כבר קיבלו אבותיכם הנהגה זו עליהם, ואם כן חייבים אתם להמשיך במנהגם שנאמר "שמע בני מוסר אביו ואל תטש תורת אִמְךָ" (משלי א, ח). והתוספות (שם, נא. ד"ה 'אי אתה') כתבו שאין לבטל אלא מנהג שנהגו בני המדינה מעצמן ומנהג טעות הוא, אבל מנהג שהנהגו על פי תלמידי חכמים אין לבטל. וכן כתב הרא"ש במקום. וכן פסק מרן הש"ע (יו"ד, סימן ריד, סעי' א). ובשו"ת 'נבחר מכסף' (סימן א) לר' יאשיהו פינטו ע"ה, רבו וחותנו של ר' שמואל ויטאל בנו של המהר"ח ע"ה, כתב דקיימא לן מנהג מבטל הלכה אפילו במילתא [בדבר] דאית ביה [שיש בו] נדנדו איסור... **ומנהג קבוע יש לילך אחריו אפילו יבוא אליהו הנביא ויאמר בהיפך**".

כוחו של מנהג

מרן הש"ע פוסק בהלכות סוכה (סימן תרלט, סעי' ח) "נהגו שאין מברכים על הסוכה אלא בשעת אכילה". ובב"י הוא מביא **שהרי"ף, הרמב"ם והרא"ש** פסקו שיש לברך על הסוכה בכל פעם ופעם שנכנס בה, ואע"פ שדרכו של ב"י לפסוק כשלושת עמודי ההוראה, כאן הוא פסק כדעת ר"ת שמובאת ע"י הרא"ש שצריך לברך על האכילה ולפטור את כל השאר ואפילו את השינה, והטעם הוא: "וכתב המרדכי וכן עמא דבר, וגם הרב המגיד כתב שכן **נהגו העולם** שאין מברכין אלא עד הסעודה כדעת ר"ת, וכן פשט המנהג". אם כן, אנו רואים שגם מרן הש"ע נטה מהכלל שקבע בחיבורו מתוקף כוחו של המנהג.

לסיכום, ראינו את הסיבות העיקריות להבדלים ההלכתיים בין העדות, ועמדנו על חשיבות שימור הגיוון בהלכה לכל עדה ועדה. בעלון הבא נרחיב בנושא זה בע"ה.

מקורות: 'דברי שלום ואמת' לר' שלמה טולידאנו שליט"א

מרא דאתרא דירושלים והמערב הפנימי
כמוהר"ר רבנו שלום משאש זצ"ל

רבי רפאל אוחנא זצ"ל

תרי"ו (1850) – כ"ז אב תרס"ב (1902)

ליד מקנס, מגדולי רבני וזש"רי טבריה בדור הענקים, חסידא קדישא ופרישא ומחבר ספרים רבים

שבת משפחת אוחנא

רבי רפאל אוחנא נולד בשנת התר"ו (1850) במקנס שבמרוקו לרבי חיים אוחנא זצ"ל ולמרת מסעודה טולידאנו ע"ה. רבנו הוא נצר למשפחה של תלמידי חכמים מופלגים המיוחסת למעלה בקודש עד המקובל הא-להי **רבי סולימאן אוחנא זצ"ל** שהיה מגורי האר"י ז"ל. על רבי סולימאן מסופר כי הוא רבי שלמון מערבי ממדינת פאס, והוא בקיא בספרי הקבלה כמו באל"ף בי"ת, וכל הזוהר והתיקונים מאירים לפניו כאור השמש (שבחי האריז"ל). כמו כן תיארוהו בשבחים הבאים: "החכם השלם החסיד ענוותן כהלל אין גומרים עליו את ההלל הסופר המובהק כותב תפילין בכוונות א-להיות בקדושה" (שו"ת מהר"מ גלאנטי, סימן קכד), "הרב הגדול ראש המדברים בכל מקום דכל רז לא אניס מיניה החסיד מהר"ר סלימאן" (ספר 'באר שבע', מסכת כריתות ל"ד). ומובא בספר 'מבשרת ציון' כי בבית כנסת בצפת ת"י יש שני ספרי תורה שמוציאים רק שלש פעמים בשנה (בראש השנה, יוה"כ"פ ושבעות), ספר תורה אחד שכתב כמהר"ר אבוהב והשני של רבי סולימאן אוחנא זע"א למפטיר.

אעברה נא ואראה אדמת קודש טבריה

בשנת התרכ"ה (1865) עלה רבי רפאל לטבריה יחד עם סבו רבי יהודה אוחנא זצ"ל. על סבו הקדוש כתב רבנו (טובת מראה, סימן קיז): "מר זקני הרב כמהר"ר יהודה אוחנא ז"ל הוא קבור שם [בטבריה]... ושליש שנה קודם פטירתו ביטל משא ומתן, והיה מתבודד וקבע ישיבתו בביתו והיה לומד כפי השגת שכלו, וכאשר הגיע לשנת השבעים לימי חייו מסר כל קרקעותיו ושטרותיו ביד בניו הי"ו, ובא [ממקנס] הוא ואשתו לארץ ישראל טובב"א, והייתי אני יתום סמוך על שולחנו העלה אותי עמו לעיר הקודש טבריה ת"י... וזכה לישוב בשלוה בארץ הקודש טבריה ת"י שבע שנים, וקודם פטירתו בהיותו חי ובריא-אולם כתב במכתב לבניו: "לא ידעתי אם אכתוב לכם עוד מכתב אחר כי הגיעו ימים אשר אין לי בהם חפץ (התלים, כט, יא) ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום", הנה רמז להם שימי חייו ע"ז (77) שנים, ובאותה שנה בכסליו תרל"ג נפטר, זע"א."

ישד"ר לן שופריה

רבנו היה מוערך מאוד אצל רבני טבריה, כפי שכתבו עליו: "ידיד ה' וידידנו, וכל מחמדנו, מעלת הרב העצום תפארת רום אנשים, מן הגזע ומן השרשים, שורייקי דעינא, כמהר"ר רפאל אוחנא" (הסכמת רבני טבריה לספרו 'טובת מראה'). הם החליטו להטיל עליו את עול השד"ר"ת למען עיה"ק טבריה, ואכן הוא נודע כאחד השד"ר"ים המעולים ביותר שידעה העיר טבריה, והשפעתו בקהילות שביקר בהן היתה עצומה. בשנת התר"מ (1880) יצא בשליחות כולל טבריה לסוריה, בבל וכורדיסטאן. בשנת התרמ"א (1881) רבינו הגיע לטבריה, והיה הראשון לקבוע

שם קופות רבי מאיר בעל הנס לטובת ישובה של טבריה. בשנת התרנ"ד (1894) יצא שנית, יחד עם בנו הרב חיים זצ"ל, והגיע להודו, בורמה, ראנגון, סינגפור ופיניאנג, הונג-קונג ושנחאי. בשנת התרנ"ז (1897) יצא בשלישית לשליחות במרוקו.

המלאך רפאל אוחנא

כאמור, רבנו היה הראשון שיצא בשליחות כולל טבריה לערי בוכארה וסיקן עצמו בדרכים הקשות הן. "כמה עמל וכמה יגיעות יגע, ניסי ה' יתברך אשר נעשו לו שם אין די באר" (לשון בן רבנו בהקדמתו לספר 'פרשת רא"ה'). וכך כותב רבנו בהקדמה לספרו 'טובת מראה': "כי ביום לכתי לבוכארה יע"א בשליחותיהו דרבנן קדישי היושבים ראשונה בעיה"ק טבריה ת"י, הלכתי בארץ מדבר שמים על הגמלים טו"ב (17) ימים ולילות בסכנה עצומה, ונדרתי שאם הקב"ה יצילני וישיב את שבותי חי ובריא-אולם לעיה"ק טבריה ת"י, חובה עלי לחבר ספר המדבר בשבח עיה"ק הנזכרת [טבריה] וכו' ", עכ"ל.

רבנו פעל רבות לחיזוק התורה בקהילה שבבוכארה. הוא התחבב מאוד על אנשי המקום וזכה שכינוהו "המלאך רפאל אוחנא". רבים ממוקירי מעשיו הגדולים קראו לילדיהם על שמו, ומכאן נפוץ מאוד השם "רפאל" ביהדות בוכארה באותה תקופה. רבנו התארח אף בביתו של רבה הראשי של בוכארה ר' יצחק חיים זצ"ל ולימד את בנו רבי חזקיה רבין זצ"ל, מי שלימים היה רבה הראשי של בוכארה.

תורת רפאל

רבנו היה יושב ועוסק באורייתא תדיר יומם ולילה. את תורתו העלה על ספריו הרבים, מהם ספרו הידוע '**מראה הילדים**' - סגולות ורפואות שנתחבר עקב פטירת שניים מבניו בצעירותם, '**שיר חדש**' - לכבוד גיבורי בוכארה, '**טובת מראה**' - שבחי העיר טבריה, '**יסוד מערבי**' - מוסר ותיקונים בענייני קדושה, '**רא"ה מעשה**' - מעשיות ומוסר, '**נזכר הלכה**', '**פרשת רא"ה**' - על התורה, '**אור המערכה**' - מערכות, ועוד.

מעשה מופלא אנו מוצאים בהקדמתו לספרו 'טובת מראה' וזו לשונו: "ואנא נפשאי בדידי הוה עובדא קודם השלמת הדפוס הספר הנזכר, בא לי חולי העיניים והיו עיני בסכנה גדולה, ואמרת בפה מלא 'אל נא רפא נא לי בזכות ר' מאיר בעל הנס והצדקים אשר כתבתי בספרי הקטן הנזכר, ר' מאיר בעל הנס ור' חייא מתנחיתא דילכון קא מתנינן, בקשו עלי רחמים להאיר את עיני, ואשלם תודות לה' אשר מעט מעט הולך ואור, ויאורו עיני וגמרת סוף החיבור וההקדמה הכל בכתב ידי ממש תהילות לאל יתברך שגמלני כל טוב וכו' ".

פטירתו

בשנת התרס"ב (1902) רבנו חלה ונסע לעיר צפת לבקש שם רפואה, אולם לא ארכו הימים והוא נתבקש בישיבה של מעלה ביום ז"ך לחודש אב כשהוא בן 52 שנים. מנוחתו כבוד במערת צדיקים השוכנת כ-20 מטרים מציון קברו של רבנו האר"י ז"ל. על מצבתו נכתב: "אבן מקיר תזעק בחבליה, השמש חשכו מאוריה, על סילוק הצדיק מעלת הרב הכולל המזכה את הרבים כמה"ר הרב רפאל אוחנא ז"ל". זע"א.

מפעולת רבנו למען טבריה - קופות ר' מאיר בעל הנס וספרו טובת מראה

מנהגי חודש אלול

"אנא כעב זדוני תמחהו, ופלאחת לעווני כי רב הוא"

- (א) גם כשאין מנין בבית הכנסת מנהגנו לומר את כל הסליחות כסדרן, וכן אומרים הקטעים בארמית כגון 'רחמנא', 'דעני לעניי ענינן', 'מחי ומסי', גם כשאין עשרה, ורק את הי"ג מידות יאמרו בטעמים כקורא בתורה.
- (ב) מנהג מרוקו להוסיף וללמוד בחודש אלול בתנ"ך, משניות, ותיקוני זוהר.
- (ג) באמירת י"ג מידות בסליחות נוהגים לתקוע בשופר תשר"ת, תש"ת, תר"ת בכל פעם שאומרים 'ויעבור'.
- (ד) מר"ח אלול ועד הושענא רבא מנהג כל קהילות מרוקו להוסיף בתפילת שחרית קודם אמירת 'קוה אל ה' את המזמור 'לדוד ה' אורי וישעי'.

קופת הרובלים – מקורות וטעמים

(א) כ"כ ה"ח סופר (סימן תפא, אות כו) שכן משמע מדברי כל הפוסקים שיחיד רשאי לומר כל הסליחות חוץ משלש עשרה מדות של רחמים, שצריך לאומרם בנגינתם ובטעמים כקורא בתורה. וכן פסקו הבן איש חי (שו"ת 'תורה לשמה', סימן מט), ר' מרדכי אליהו (חוברת סליחות ע"פ פסקיו), והעיד ר' מאיר מזוז (ירחון 'אור תורה', אלול תשנ"ד) "שמעתי מדקני **מרוקו** שאמרו כל הסליחות גם כשאין מנין בבית הכנסת, חוץ מי"ג מידות שאמרו אותם בטעמים, וכן מנהג אבי מורי הגאון זצ"ל **בתוניס** וכן היה המנהג פשוט שם".

(ב) כתב 'במנהגי ק"ק דבדו' (עמ' 86): "נהגו לקרוא מדי יום ביומו בסדר תיקוני זוהר מר"ח אלול עד ערב יום כפור, והמליץ על כך המקובל הא-להי ר' שלום בוזגלו זצ"ל בהקדמה לספרו 'כסא מלך' למה קרא הרשב"י זלה"ה לחיבור זה תיקונים... כי הוא מטהר הגוף ומקדש ומתקן הנשמה, לכל הלומדו בחודש אלול אפילו בגירסא בעלמא...". ע"כ. והוסיף שם שכן ראה לסברו 'שמואל מרציאנו זצ"ל שבאלול היה מרבה לקרוא בכ"ד ספרים, משנה, זוהר ותיקוני זוהר. וכן העיד על מנהג **מרוקו** ר' דוד עובדיה (נהגו העם', אלול, סע' ב).

להרחבת היריעה: עיין 'עשרת אבות' (עמ' 122).